

GERALD ALLAN COHEN: SÚ SLOBODA A ROVNOSŤ ZLUČITEĽNÉ?

COHEN, G. A.: Are Freedom and Equality Compatible?
FILOZOFIA 49, No 4, p. 262.

In the paper the right-wing conception of freedom as conceived by R. Nozick is discussed and analysed from the left. Nozick's concept of freedom is consistent with equality, but the same may not be true of a freedom whose claims are less illusory.

Gerald Allan Cohen je profesorom politickej filozofie na All Soul College University of Oxford. Je autorom významnej monografie Marx's Theory of History: A Defence (Marxova teória dejín: obrana, Oxford University Press 1978).

1. Sebavlastníctvo, vlastníctvo sveta a rovnosť. Väčšina pravicovo orientovaných filozofov je presvedčená, že sloboda a rovnosť sú protichodné ideály, takže ak má človek jeden z nich, nemôže mať zároveň aj druhý. Sú taktiež presvedčení, že keď sloboda a rovnosť stoja proti sebe, mali by sme dať prednosť slobode a odmietnuť rovnosť. Poniectori ľutujú, že, ako predpokladajú, treba odmietnuť rovnosť, zatiaľ čo iní v tom nevidia nič zlé.

Väčšina ľavičiarov odpovedá buď tak, že medzi rovnosťou a slobodou neexistuje pri správnom chápaní žiadny skutočný konflikt, alebo že ak konflikt existuje, sloboda by mala ustúpiť rovnosti, lebo spravodlivosť si žiada rovnosť a spravodlivosť má prednosť pred všetkými ostatnými politickými hodnotami.

Tieto úvahy sa týkajú rovnosti a slobody a ich autor je svojho druhu ľavičiar. Nebudem sa však snažiť ukázať, že medzi slobodou a rovnosťou neexistuje žiadny konflikt znepokojujúci ľavičiarov. Namiesto toho ukážem, že neexistuje konflikt medzi tým, čo pravica nazýva slobodou a rovnosťou. Problém socialistov nie je v tom, že nedokážeme zachovať slobodu, ktorú ponúka pravica, a zároveň presadzovalť rovnosť. Problém je v tom, že skutočná sloboda, ktorú pravica nemôže poskytnúť, môže právom vyžadovať určitú zmenu tradičného rovnostárskeho konceptu ľavice.

Myslím, že pravicová koncepcia slobody je založená na myšlienke, že každý človek je takpovediac *morálne* oprávneným vlastníkom seba samého, aj keď existujúce právne systémy plne nepotvrdzujú tento morálny fakt.¹ Nazvime to tézou seba-

¹ Určením toho, čo je v pravicovom myslení základné a čo odvodené, naznačujem, že pravicová predstava neznamena, že sloboda má prednosť. Aby ľudia boli slobodní, mali by vlastniť sami seba. Pravicový prístup nám totiž neumožní nezávisle uchopiť pojem slobody, ktorý by nám dovolil previazat' takýmto spôsobom slobodu a sebavlastníctvo. Skôr je to tak, že rozsah a povaha našej slobody odráža

vlastníctva. Jej súčasným najvýraznejším zástancam je harvardský filozof Robert Nozick. Podľa Nozicka každý človek, na základe morálneho práva, vlastní voči sebe všetky tie práva, ktoré má otrokár voči pracujúcemu otrokovi, na základe zákonného práva; každý človek je z morálneho hľadiska oprávnený nakladať so sebou tak, ako je z právneho hľadiska oprávnený nakladať otrokár so svojím otrokom. Otrokár nesmie otrokovi prikázať, aby škodil iným ľuďom, nie je však vôbec zo zákona povinný dať im ho k dispozícii. Nie je vlastníkom žiadnej otrokovej služby iným. Analogicky, ak som morálnym vlastníkom seba samého, a teda aj mojej pravej ruky, potom, hoci ostatní sú vzhľadom na *ich* seba vlastníctvo oprávnení zabrániť jej, aby *ich* udušila, nikto nie je bez môjho súhlasu oprávnený nútiť ju, aby slúžila im alebo hocikomu inému, dokonca ani vtedy, ak by to, že som im dobrovoľne nepomohol, bolo morálne nesprávne.

Ak by som niekomu nepomohol, bolo by to podľa Nozicka naozaj morálne nesprávne, popiera však, že by potom mal ktokoľvek, či už súkromná osoba, alebo štát, právo *prinútiť* ma pomôcť mu. Všimnime si však, že Nozick nenabáda ľudí, aby si jeden druhému nepomáhali. Ani sa nenazdáva, že by *ich* bolo treba obviňovať, ak tak nikdy nekonajú. Čo však zakazuje je *vynútená* pomoc, akú napríklad podľa neho predpokladá redistribučný daňový systém. Nozick sa nazdáva, že nikto nemôže uplatniť nezmluvný nárok, aby mu ktokoľvek iný pomohol. Štát nesmie teda napríklad zdaníť bohatého človeka, aby zaplatil za lekársku starostlivosť chudobného. Takéto zdanenie znamená nehorázne porušenie práv bohatého. Nozick by však bohatému mohol povedať, že by bolo náramne dobré, keby dobrovoľne prispel na zdravotnú charitu, a možno by dokonca aj povedal, že bohatý človek, ktorý neprispieva na charitu, vôbec nie je dobrý. Nozick verí, že ľudia by mali slobodne žiť svoj život podľa svojho želania, nemyslí si však, že to, aký si zvolia život, nemožno kritizovať.

Nozick si myslí nielen to, že ľudia vlastnia seba samých, ale aj to, že sa na základe rovnako silného morálneho práva môžu stať suverennými vlastníckmi potenciálne nekonečne nerovného množstva pozemských zdrojov, čo môžu získať vďaka vhodnému uplatňovaniu osobných schopností a/alebo schopností, ktorých seba vlastníckmi sú iní. Keď sa už navyše súkromné vlastníctvo prírodných zdrojov oprávnené vytvorilo, jeho pôvod na základe morálneho práva ho ochráni pred vyvlastnením alebo obmedzovaním.

Tak spojenie seba vlastníctva a nerovného rozdeľovania pozemských zdrojov vedie ľahko k nekonečnej nerovnosti súkromného vlastníctva rozličných vonkajších predmetov, a teda k nerovnosti postavenia, bez ohľadu na to, čo by vzniklo v prípade rovnosti postavenia. Z toho vyplýva, že ak už nerovnosť postavenia nejako vznikne, je morálne chránená, a že pokus presadiť rovnosť postavenia na úkor súkrom-

konceptiu seba vlastníctva. Preto sa očividná nesloboda nepoužíva ako príklad vyvracajúci pravivé presvedčenie, že v kapitalistickej spoločnosti prevláda sloboda. Lebo proletár, nútený denne predávať svoju pracovnú silu, je napriek tomu seba vlastníkom. Ak ju má predat', naozaj musí ním byť, je teda v príslušnom zmysle aj tak slobodný.

ného vlastníctva je neprijateľným porušením ľudských práv. Ak niekoho zbavíme jeho legálne nadobudnutého súkromného majetku, možno to nie je také násilnícke, ako keď ho zbavíme ruky, ale je to násilnosť rovnakého druhu. Je to nesprávne v podstate z rovnakého dôvodu.

Obvyklou ľavičiarskou reakciou na Nozicka je odskočiť od nerovnosti, k akej vedie jeho prístup, prehlásiť za základný princíp nejaký druh rovnosti v postavení a odmietnuť sebaľvlastníctvo kvôli nerovnosti postavenia, ku ktorej údajne vedie. Lavicový záver potom znie, že ľudia nemajú výhradné právo na svoje vlastné schopnosti, čo je neoddeliteľné od sebaľvlastníctva, a že voči ľuďom od prírody veľmi nadaným možno použiť moc, aby sa im nielen zabránilo škodiť iným, ale aby sa aj zabezpečilo, že pomôžu iným; tým sa zaisť rovnosť postavenia (alebo nie príliš veľká nerovnosť postavenia).

Takáto reakcia na Nozicka, keď sa najprv postuluje nejaký druh rovnosti postavenia, z ktorého sa potom odvodí popretie sebaľvlastníctva, má dva vzájomne súvisiace nedostatky. Prvým nedostatkom, hodným polemiky, je, že takáto reakcia je bezmocná voči tým, čo zastávajú Nozickovu pozíciu, lebo tí si už dokázali všimnúť, že ich názor protirečí fundamentalistickému rovnostárstvu, ktoré sa tu voči nemu presadzuje. Druhým nedostatkom je, že téza o sebaľvlastníctve je koniec-koncov veľmi prítiažlivá sama osebe, bez ohľadu na to, čo o nej hovorí Nozick. Táto prvotná prítiažlivosť princípu sebaľvlastníctva konkuruje aj prítiažlivosti rovnostárskych princípov, ktoré vyvracia – aj podľa názoru mnohých zaprisahaných zástancov takýchto princípov: to je skutočný dôvod, prečo Nozickova kniha *Anarchia, štát a utópia* tak veľmi znepokojuje toľkých ľavicovo liberálnych a socialistických čitateľov [1].

Podľa mojej skúsenosti nekvalifikované popieranie tézy o sebaľvlastníctve zo strany ľavičiarov, ktorí znevažujú Nozickovo priame uznanie, že každý človek je vlastníkom práv voči sebe samému, stráca na dôvere, keď majú posúdiť, kto má právo rozhodnúť napríklad o tom, čo sa má stať s ich očami. Nesúhlasia okamžite s tým, že keby transplantácie očí boli jednoduché, potom by pre štát bolo prijateľné vložiť potenciálnych darcov očí do lotérie a tí, ktorých by vytiahli, by museli poskytnúť oko príjemcom, lebo tí by bez neho ostali úplne slepí. Skutočnosť, že si svoje dobré oči nezaslúžia, že nepotrebujú dve dobré oči viac ako tí slepí potrebujú aspoň jedno, atď. – slovom, že majú len šťastnou náhodou dobré oči – nie vždy presvedčí aj ľavicovo-orientovaných ľudí o tom, že nemajú na svoje vlastné oči väčší nárok než nejaký nešťastný slepec. Ale ak máme obvyklé ľavičiarске výtky voči nerovnosti zdrojov, súkromnému vlastníctvu a prapôvodnému postaveniu brať doslova, potom by ma skutočnosť, že je len vecou čírej náhody, ak tieto (pomerne) dobré oči patria mne, zbavovala môjho zvláštneho práva na ne.

Mohli by sme teda uvažovať ďalej: nie že by bežné námietky voči značnej nerovnosti súkromného vlastníctva vonkajších predmetov neboli presvedčivé, ale ich presvedčivosť spôsobujú predošlé pomerné slabé stránky sporu o výhradné práva na vonkajšie veci. Že ja sám som oprávnený rozhodovať o použití tejto ruky a ťažiť z jej obratnosti, to je predsa rozumný predpoklad jednoducho preto, že je to moja ruka. Nejaví sa to len ako *fakt* o mne, ale je to aj čosi ako *norma* – ja by som mal

rozhodovať o použití; a to isté platí aj pre tieto nohy, mozog a všetky ostatné časti a schopnosti, ktoré možno nútiť, aby slúžili iným. Medzi osobou a akoukoľvek časťou alebo dielom vonkajšieho sveta neexistuje však žiadne porovnateľné predpokladané normatívne spojenie. O vonkajších predmetoch, alebo v každom prípade o vonkajších predmetoch v ich počiatočnom stave, o panenskej zemi a prírodných zdrojoch (z ktorých sa vyrábajú, čo je povšimnutiahodné, všetky sformované vonkajšie predmety) možno teda hodnoverne povedať, že žiadna osoba na ne nemá, aspoň na začiatku, väčšie právo než ktorákoľvek iná. Pritom rovnaká myšlienka je menej presvedčivá, ak ju uplatníme na ľudské telo a schopnosti. Počiatočnú tvorbu súkromného vlastníctva opísal Jean-Jacques Rousseau ako uchvátenie toho, čo by právom malo byť v spoločnom vlastníctve, a túto tézu považujú mnohí za presvedčivú. Len málo si ich však povšimlo porovnateľnú nespravodlivosť, spojenú s tým, že človek trvá na zvrchovanosti nad svojím vlastným bytím.

Tieto úvahy vyvolávajú dojem, že tí, čo stoja naľavo od Nozicka, by mali prehodnotiť svoju reakciu voči nemu. Namiesto vopred prijatého predpokladu, že rovnosť postavenia je morálne záväzná, a namiesto odmietania seba vlastníctva na tomto základe by mohli zmierniť svoj odpor voči myšlienke seba vlastníctva. Mohli by sa však stavať proti tomu, aby sa používala ako základ argumentácie, ktorá legitímuje nerovnosť vo vlastníctve vonkajších zdrojov, a tak obhajuje nerovnosť postavenia, s ktorou ľavičiarci nesúhlasia.

Mohli by sa pokúsiť zistiť, či a v akom rozsahu by dosiahli rovnosť postavenia, ktoré si tak vážia, tým, že by prijali rovnostársky prístup k pozemským zdrojom a súčasne by uznali alebo v každom prípade neodmietali, tézu seba vlastníctva.

V tretej časti ponúkam kritické posúdenie jedného pokusu o spojenie seba vlastníctva a rovnosti pozemských zdrojov, čím sa zachová rovnosť postavenia. Skôr však, ako sa pustíme do tohto projektu, v druhej časti ukážem, že nech sa o princípe seba vlastníctva ako takom hovorí už čokoľvek a nech sa už naozaj spája alebo nespája s rovnosťou pozemských zdrojov, jeho presadenie nezaručuje silne nerovnostárske rozdeľovanie pozemských zdrojov, s akým ho spája Nozick.

2. Nozick o privlastňovaní. Ani dnes nie je všetko okolo nás v súkromnom vlastníctve a väčšina ľudí si myslí, že to, čo ostáva nesprivatizované, ako napríklad vzduch, ktorý dýchame alebo chodníky, po ktorých kráčame, by sa nemalo nechať sprivatizovať. Ale väčšina z toho, čo potrebujeme k živobytiu, je momentálne súkromným vlastníctvom. Prečo pôvodná privatizácia toho, čo by správne malo byť spoločným vlastníctvom, neznamenala krádež?

Všimnite si, že táto otázka sa netýka len surovinových prírodných zdrojov, ale fakticky celého súkromného vlastníctva vonkajších vecí. Pretože ľudia nevytvárajú nič ex nihilo, všetko súkromné vlastníctvo sa buď vyrába, alebo bolo vyrobené z niečoho, čo kedysi nebolo nikoho súkromným vlastníctvom – buď fakticky, alebo morálne (alebo sa vyrobilo z niečoho, čo sa vyrobilo z niečoho, čo voľakedy nebolo súkromným vlastníctvom, atď.). V prehistórii čohokoľvek, čo je dnes súkromným vlastníctvom, existoval aspoň jeden okamžik, v ktorom sa niečo súkromne nevlastne-

né vzalo do súkromného vlastníctva. Ak teda niekto žiada uznanie nozickovského práva na niečo, čo zákonne vlastní, môžeme sa spýtať nielen to, ako sa konkrétne on dostal k vlastníctvu predmetu, ale predovšetkým, na základe akého práva sa tento predmet stal vôbec *niekoho* súkromným vlastníctvom.

Teraz je ľahko pochybovať o tom, že väčšina dnes existujúceho súkromného vlastníctva vznikla spôsobom, ktorý by každý mohol považovať za legitímny. Vezmime si napríklad košeľu, ktorú mám na sebe. Pravdepodobne iba vyššia moc bola prostriedkom, ktorý tomu, kto ako prvý privatizoval zem, z ktorej vyrástla bavlna použitá na výrobu košele, zabezpečil na ňu právo. Ponechajme tu však otázky o skutočnej histórii bokom. Radšej si položíme otázku, ako, ak vôbec, *mohlo* súkromné vlastníctvo legitímne vzniknúť.

Nozick odpovedá na túto otázku takto: človek smie získať „trvalé zdediteľné právo na vlastníctvo predtým nevlastnenej veci“, pokiaľ „sa tým [ne]zhorší postavenie ostatných, ktorí už nesmú vec užívať“ ([1], 178). To je podľa neho podmienkou prípustného prvotného privlastnenia. A na prvý pohľad sa to zdá byť dostatočne prísna podmienka, t. j. dostatočne prísna, aby zaručila, že ak sa skutočne splní, nik sa vlastne nemôže ponosovať na privlastnenie, ktorého je potvrdením.

V ďalšom ukážem, že je to ilúzia, že Nozickova podmienka je skutočne žalostne neurčitá. Dovoľte mi však najskôr vysvetliť, čo podmienka hovorí. Žiada, aby privlastnenia objektu O, ktorý nebol vlastnený a bol dostupný všetkým, jeho stiahnutie zo všeobecného užívania nezhoršilo vyhladky nikoho v porovnaní s vyhladkami, ktoré by mal, *keby O ostal vo všeobecnom užívaní*. Ak sa nijako nezhorší nikomu postavenie (v porovnaní s postavením, v akom by bol, *keby O ostal nevlastnený*), potom je, prirodzene, podmienka splnená. Je však tiež splnená, ak sa niekomu nejakým závažným spôsobom postavenie zhorší, pokiaľ sa jeho postavenie v iných ohľadoch dostatočne zlepši a vyváži toto zhoršenie. Legitímne si teda niečo privlastním vtedy a len vtedy, ak nik nemá dôvod uprednostňovať, aby predmet zostal vo všeobecnom užívaní, alebo ak ktokoľvek, kto skutočne má na to nejaký dôvod, v novej situácii dostane niečo, čo predtým nemal a čo má preň aspoň takú hodnotu ako to, o čo mojou vinou prišiel. Tu je príklad: ohradím pláž, ktorá bola doteraz spoločným majetkom, vyhlásim ju za svoju a za jej používanie stanovím cenu jeden dolár za deň a osobu (alebo, ak sa nazdávate, že v situácii podobnej prirodzenému stavu ešte nemohli byť doláre, si predstavte, že by som ako cenu stanovil isté množstvo masáží môjho chorého chrbta). Rekreačnú hodnotu pláže by som však zvýšil tak (možno farbením piesku v rozličných prítlačlivých farbách alebo už aj každodenným vyzbieraním odpadkov), že by všetci prípadní užívatelia považovali dolár (alebo masáž) za jej denné používanie za dobrú investíciu. Radšej strávia deň na pláži za jeden dolár, ako je to teraz, ako by strávili voľný deň na pláži, aký bol predtým a aký by bol ostal, *keby si pláž nikto nebol privlastnil*. Moje privlastnenie pláže teda spĺňa Nozickovu podmienku.

Môže sa zdať, že privlastnenie spĺňajúce Nozickovu podmienku nemôže ani v najmenšom vyvolať nejakú sťažnosť. To je však, ako som sľúbil ukázať, ilúzia. Je možné, že sa potom ľudom darí oveľa horšie než voľakedy, aj keď sa Nozickova

podmienka privlastnenia splní. Lebo Nozick svojvoľne zúžil triedu možností, s ktorou musíme porovnávať, to, čo sa stane, ak príde k privlastneniu a určí sa, či to niekoho poškodzuje. Mohli by sme súhlasiť s Nozickom, že spôsob, ako určiť legitimitnosť privlastnenia, tkvie v tom, že si predstavíme, čo by sa bolo dotýčným ľudom stalo bez privlastnenia, ale Nozick nezvažuje dosť alternatívnych možností.

Predstavme si svet s dvoma ľuďmi, ktorých pre jednoduchosť nazveme Chamtivec a Večný oneskorenc. (Niektorí ľudia si myslia, že je nerealistické odvodzovať ponaučenia zo sveta, kde sú len dvaja ľudia, ale všetko, čo poviem o tomto malom svete, možno uplatniť na realistickejší veľký svet.) Spočiatku nič nie je v súkromnom vlastníctve a každý žije len na mlieku, ktoré získava tak, že na istý čas zajme pridávajúce losie matky a podojí ich. Každý pri tej činnosti strávi v priemere šesť hodín denne. Každý tak ročne získa istý počet galónov, ktorý vyjadruje jeho schopnosti chytiť a podojiť losa, pričom nie je dôležité, kto získa viac mlieka. Predpokladajme, že Chamtivec sa zmocní všetkej zeme, a tým aj všetkých losov, a navrhne deľbu práce, podľa ktorej on sám každý deň hodinu loví losy a Večný oneskorenc každý deň šesť hodín dojí. Naviac, Chamtivec ponúkne Večnému oneskorencovi mzdu, ktorú predstavuje rovnaké množstvo mlieka, aké si Večný oneskorenc dokázal získať sám. Chamtivec sám získa z tejto novej dohody nielen päť hodín voľna navyše, ale tiež aj oveľa viac mlieka.

Večný oneskorenc teda nie je na tom horšie ako pred chamtivcovým zhrabnutím a predpokladajme, že ani v porovnaní s tým, ako by na tom bol, keby zem a losy boli *ostali* v spoločnom vlastníctve. A to znamená, že Chamtivcovo privlastnenie je podľa Nozickovej podmienky legitímne. Chamtivec ohromne získava v porovnaní s prirodzeným stavom a Večný oneskorenc nezískava nič, ale ani netratí, takže táto privatizácia je voči nozickovskej kritike imúnna.

A teraz posúďme ďalšie možnosti, aby sme videli, že hoci Chamtivcovo privlastnenie je podľa Nozicka jasne legitímne, pri bližšom pohľade takým nie je.

1. Predpokladajme, že Večný oneskorenc je rovnako dobrý organizátor ako Chamtivec. Bol by býval urobil presne to, čo urobil Chamtivec, neurobil to však, lebo sa nazdával, že takéto konanie by bolo príliš chamtivé. Hoci teda Chamtivcovo privlastnenie spĺňa Nozickovu podmienku, zdá sa, že Chamtivec nemá to, čo mu poskytuje Nozickova podmienka, totiž právo nútiť Večného oneskorenca, aby jeho počinanie rešpektoval.

2. Ešte jasnejšie sa to ukazuje, ak predpokladáme, že Večný oneskorenc mohol navrhnúť ešte lepšiu deľbu práce, než je tá, ktorú uplatňuje Chamtivec, pri ktorej by *obaja* dopadli lepšie, ako keď teraz postupujú podľa Chamtivcovho privlastnenia. Dokonca aj za tohto predpokladu je Chamtivcovo privlastnenie pre Nozicka odôvodnené. Z toho vyplýva, že Nozickova podmienka povoľuje a bráni privlastnenie, ktorého konečným výsledkom je to, že sa každému darí horšie, než je nevyhnutné.

3. Okrem jedinej alternatívy, s ktorou Chamtivcovo privlastnenie porovnáva Nozick, existuje ešte tretia alternatíva – pretrvávajúce neštruktúrované spoločné vlastníctvo, a ďalšia alternatíva, a to privlastnenie Večným oneskorencom, ktorá mi v jeho modeli chýba. Táto tretia alternatíva, ktorú si Nozick tiež neodôvodnene

nevšíma, spočíva v tom, že môže nastať prípad, kedy by sa Večný oneskorenc a Chamtivec dohodli na deľbe práce, pričom ani jeden z nich súkromne nevlastnil zem. Taká dohoda by v skutočnosti zavádzala istú formu socializmu; a nech by bol už taký socializmus produktívnejší alebo menej produktívny ako rozdeľovanie vyplývajúce z niektorej z oboch spomínaných foriem súkromného privlastnenia, bol by určite dokonalejším než prvotná situácia bez vlastníctva. Je sporné nevšímať si, ako by sa bolo darilo Večnému oneskorencovi za socialistickej alternatívy, keď zvažujeme, či je Chamtivcovo privlastnenie odôvodnené.

Predpokladajme však, že Večný oneskorenc nemá Chamtivcovu organizačnú zručnosť, ďalej že pri Chamtivcovom privlastnení by sa Večnému oneskorencovi darilo lepšie ako predtým a že socializmus v porovnaní s prvotným rozdeľovaním bez vlastníctva by z nejakého dôvodu neprospeval ani jednému, ani druhému. Nie je Chamtivcovo privlastnenie aspoň za týchto maximálne priaznivých predpokladov natoľko legitímne, ako sa nazdáva Nozick?

Všimnime si, že ak povieme, že je legitímne, tak je legitímne len na základe oveľa silnejších predpokladov, než aké kladie Nozick. A ja som toho názoru, že jeho legitimita je aj potom sporná. Lebo vychádzať z iného predpokladu znamená považovať za samozrejmé, že zem od počiatku nevlastní ani Chamtivec, ani Večný oneskorenc, takže najvhodnejším spôsobom, ako rozhodnúť o jej osude, by bola socialisticá cesta dohody na základe konsenzu, nie cesta jednostranného rozhodnutia. Prečo by sme nemali považovať zem ešte pred Chamtivcovým privlastnením skôr za spoločné vlastníctvo – na rozdiel od Nozicka, ktorý predpokladá, že ju nevlastní nikto?

Takých Večnému oneskorencovi podobných ľudí sú v reálnom svete miliardy, je to väčšina ľudstva, ktorá prichádza na svet skutočne bez majetku a ktorá je, ak má prežiť, preto závislá na niekom, kto chce kúpiť jej pracovnú silu. Čo by o nich povedal Nozick? Povedal by o týchto nemajetných ľuďoch, ktorí naozaj dokážu predať svoju pracovnú silu, že dostanú výmenou aspoň rovnako alebo pravdepodobne viac, než by mali nádej dostať v neregulovanom prirodzenom stave. Nemajetní, ktorých pracovná sila sa v Nozickovom štáte bez sociálnej starostlivosti neoplatí kupovať, možno teda zomrú, hoci v prirodzenom stave by aj tak zomreli.

Na tieto neúprosne a sebaisté úvahy o osude vyvlastnených môžeme sformulovať dve odpovede. Prvá znie, že aj keď uznáme, že svet nie je v morálnom zmysle vo vlastníctve a že tým, čo sú teraz bez materiálnych zdrojov, by sa nebolo darilo lepšie, keby svet bol ostal neprivlastnený a keby si ho nik nebol privlastnil oným konkrétnym spôsobom, táto skutočnosť nelegalizuje ich postavenie, lebo môže byť pravda, že by sa im darilo lepšie, keby k tomuto súkromnému privlastneniu nedošlo. Druhou odpoveďou sa vyhneme ústupku z prvej odpovede, a to námietkou, že Nozick neukázal, že prvotným normatívnym stavom sveta skutočne je taký jeho stav, že ho nik nevlastní. Čo nám bráni, aby sme ho považovali od počiatku za spoločne vlastnený, aj keď každého z jeho obyvateľov považujeme tiež za zvrchovaného seba-vlastníka?

Uzatváram teda, že s Nozickovým nerovnosťárstvom sa môžeme rýchlo vysporiadať a nemusíme pritom spochybňovať tézu o seba-vlastníctve.

3. Dva pojmy slobody. Námitky môžeme mať voči ľahkovážnemu predpokladu, že „panenské“ veci nik nevlastní, preto sa ich možno ľahko zmocniť: Človek naozaj nemusí prijať takúto predstavu, aj keď uzná, že ľudia sú úplnými vlastníkmí seba samých. Jednou alternatívou názoru, že veci v ich prirodzenom stave nik nevlastní, je, ako sme videli, že ich pokladáme za spoločné alebo kolektívne vlastníctvo všetkých. Teraz sa pokúsím zlúčiť onú odlišnú koncepciu pôvodného morálneho vzťahu medzi ľuďmi a predmetmi s princípom seba vlastnictva a preskúmať toto spojenie, aby som osvetlil distributívny účinok seba vlastnictva vo svete, ktorého súčasti sa nedajú jednostranne privatizovať. V ďalšom sa pokúsím realizovať projekt z konca 1. časti svojich úvah, smerujúci k rešpektovaniu seba vlastnictva a k rozdeleniu materiálnych zdrojov podľa princípu rovnosti v nádeji, že sa tak zaistí rovnosť výsledného postavenia, pričom nebudeme musieť odmietnuť seba vlastnictvo.

Ešte raz si predstavme svet s dvomi ľuďmi, pričom aj teraz budú výsledky, mutatis mutandis, platiť aj vo svete plnom ľudí. Tentoraz nazveme našich jednotlivcov Schopný a Slabý, podľa im zodpovedajúceho vybavenia. Každý vlastní seba a obaja spoločne vlastnia všetko ostatné. Schopný dokáže pomocou vhodných vonkajších zdrojov vyrábať tovar udržiavajúci a rozširujúci život, ale Slabý nemá vôbec žiadne produktívne schopnosti. Predpokladáme, že každý z nich je racionálnou a výlučne z vlastného záujmu konajúcou bytosťou, a pýtame sa, na akej schéme výroby a rozdelenia sa dohodnú. Preskúmame pritom odmenu, akú by si vlastnená schopnosť vyžadovala v jednom druhu sveta bez súkromného vlastníctva.

To, čo Schopný a Slabý získajú, nezávisí len od ich vlastných schopností a rozhodnutí, ale aj od toho, aký je svet – v materiálnom zmysle slova. Ľahko možno rozlíšiť päť možných materiálnych situácií, ktoré sa vzájomne vylučujú a spolu vyčerpávajú všetky možnosti. Nie všetky sú zaujímavé.

1. Schopný nedokáže vyrobiť za deň toľko, čo potrebuje jeden človek na deň, takže aj Schopný, aj Slabý zahynú.

2. Schopný dokáže vyrobiť dosť alebo viac ako dosť pre jedného, nie však dosť pre dvoch. Slabý nechá Schopného vyrábať, koľko dokáže, pretože by mu v tom mohla zabrániť len nevraživosť a závisť. Schopný žije, Slabý zomiera.

3. Schopný dokáže vyrobiť akurát dosť, aby uživil seba i Slabého. Slabý mu teda zabráni vyrábať, ak toľko nevyrobí. Schopný teda vyrába a obaja žijú na existenčnom minimu.

4. Ak Schopný vôbec vyrába, potom množstvo, ktoré vyrába, nezávisí na jeho rozhodnutí a prekračuje to, čo je potrebné na uživenie oboch. Preto sa jedná o rozdelenie stáleho prebytku. Cenou za dohodu (to, čo teoretici jednaní nazývajú „bodom ohrozenia“) je, že sa nevyrába, a to je smrť pre oboch.

5. Schopný opäť dokáže vyrábať prebytok, teraz však už realistickejšie – môže meniť jeho množstvo, takže Schopný a Slabý sa nejednajú ako v situácii 4, teda iba o tom, kto koľko dostane, ale o tom, koľko sa bude vyrábať.

Zaujímavé sú prípady 4 a 5, v ktorých uzatvorí dohodu. V príslušnej filozofickej a odbornej literatúre ide o veľmi rozporuplnú otázku – aký výsledok takého jednaní môžem očakávať. Zdá sa však byť jasné, že vstupy do procesu jednaní

budú predstavovať to, čo sa nazýva úžitkovými funkciami Schopného a Slabého, vrátane faktu, že práca je pre Schopného neužitočná – tak ako slabosť pre Slabého. Čo zaváži, sú, vyjadrené menej odborne, ich preferencie, to, čo majú a nemajú radi a do akej miery. A kľúčovým bodom je, že talent Schopného ako taký neovplyvňuje, koľko dostane. Ak ho využívanie jeho talentu obťažuje, potom dostane naozaj vyššiu odmenu, ale iba preto, že je obťažovaný, nie preto, že ho obťažuje práve jeho práca. Skrátka, za to, že produkuje on, a nie Slabý, nedostane nič navyše. Slabý kontroluje jednu dôležitú podmienku produkcie (umožňujúcu jeho veto v súvislosti s užívaním zeme) a Schopný kontroluje dve, ale to mu pri jednaní neposkytuje žiadnu výhodu. Ak stojí tovar 101 dolárov a vy máte 100 a ja mám iba jeden, potom, ak sme obaja racionálni a vedení vlastným záujmom ak ho kúpime spoločne, nedostanete väčší podiel tovaru, pretože dávate o toľko viac potrebných peňazí.

V tomto prípade teda spoločné vlastníctvo vonkajšieho sveta zabráňuje seba-vlastníctvu, aby vytváralo nerovnosť, voči ktorej by namietali rovnostári; a hoci príbeh Schopného a Slabého je vo viacerých ohľadoch mimoriadne zvláštny, konkrétny fakt, že talent ako taký neposkytuje žiadnu zvláštnu výhodu, dokonca ani v prípade seba-vlastníctva spojeného so spoločným vlastníctvom vonkajších zdrojov, možno podľa mňa zovšeobecniť. (Nehovorím, že v situácii Schopného a Slabého nemôže vzniknúť žiadna nerovnosť, neprijateľná pre rovnostárov, ale iba to, že buď nevznikne žiadna taká nerovnosť, alebo jej základom nebude Schopného vlastníctvo jeho vlastných schopností, ale funkcie užitočnosti oboch strán, tak, ako operujú v procese jednania. Nedá sa ani zabezpečiť, že nevznikne žiadna nerovnosť, neprijateľná pre rovnostárov, pretože rôzni rovnostári veria v rôzne rovnosti a nie všetky z nich sa pravdepodobne presadia v procese jednania.)

Teraz však musíme zvážiť zdanlivo osudnú námietku voči práve vyvodenému poučeniu z príbehu Schopného a Slabého. Poučenie znie, že bez popierania seba-vlastníctva a bez hlásania rovnosti postavenia ako neodvodeného princípu môžeme smerovať k istej forme rovnosti postavenia, a to vďaka tomu, že trváme na spoločnom vlastníctve vonkajšieho sveta. A tá zdanlivo osudová námietka znie, že pri hlásaní spoločného vlastníctva sveta sa, ako mal zrejme ukázať príbeh Schopného a Slabého, nedá dosiahnuť zámer a očakávaný účinok seba-vlastníctva. Aký zmysel má to, že vlastním seba samého, ak bez súhlasu ostatných nesmiem nič robiť? Nevlastnia Schopný a Slabý nielen svet, ale v skutočnosti tiež jeden druhého? Nedohadovali by sa presne takisto, keby sme predpokladali, že namiesto seba-vlastnenia sa vlastnia spoločne navzájom? Potom to ale vyzerá tak, akoby sa vďaka navrhovanej forme rovnosti vonkajších zdrojov, totiž vďaka spoločnému vlastníctvu sveta, stávalo seba-vlastníctvo, s ktorým sme sa ho snažili zlúčiť, zbytočným. Seba-vlastníctvo nie je vylúčené, ale je zbytočné – tak, ako je zbytočné vlastniť vývrtku, ak máme zakázaný prístup k fľašiam vína.

Túto námietku však môžeme z hľadiska našej terajšej polemiky odsunúť nabok. Vďaka spoločnému vlastníctvu sveta sa seba-vlastníctvo stáva len formálnym, uvidíme však, že to neznamená námietku, akú by zástancovia kapitalizmu mohli oprávnené zdôrazňovať.

Cieľom tejto polemiky je reagovať na Nozickovo tvrdenie, že uznanie seba vlastníctva si vyžaduje také rozšírenie slobody, aby ľudia žili po svojom, čo je nezlučiteľné s rovnosťou postavenia, ktoré uznávajú socialisti. Naša reakcia na toto tvrdenie bola takáto: seba vlastníctvo je, v rozpore s tým, čo tvrdí Nozick, zlučiteľné s rovnosťou postavenia, pretože nerovnosť, ktorú obhajuje Nozick, závisí od toho, že k seba vlastníctvu pripojíme rozdeľovanie vonkajších zdrojov na princípe nerovnosti, čo nemusíme prijať. Ak sa namiesto toho seba vlastníctvo spojí so spoločným vlastníctvom sveta, jeho tendencia vytvárať nerovnosť sa odstráni.

Námietka voči takej reakcii znela, že rozdeľovanie zdrojov pri spoločnom vlastníctve sveta robí zo seba vlastníctva, s ktorým sa oficiálne spája, len formálnu záležitosť. *Ale túto námietku by sme z hľadiska našej terajšej polemiky mohli ponechať bokom, keby sa dalo ukázať, že samo seba vlastníctvo, ktoré zastáva Nozick, je len formálne*, lebo by potom nemohol tvrdiť, že to, čo obhajuje, vytvára nerovnosť postavenia.

Nozick by zaiste chcel, aby sme si mysleli to, čo si očividne myslí on, že totiž seba vlastníctvo, ktoré obhajuje, je viac než formálne. V tretej kapitole práce *Anarchia, štát a utópia* sa dožaduje, že každý človek má slobodne žiť svoj život, čo je *desideratum*, ktoré vraj zabezpečujú práva nozickovského seba vlastnenia. Ale Nozick sa tiež nazdáva, že aj najbiednejší proletár, ktorý musí predávať svoju pracovnú silu kapitalistovi, alebo zomrieť, požíva tieto práva. A ak je to tak, potom si Nozick nemôže sťažovať, že seba vlastníctvo Schopného je len formálne, pretože nech už je skutočne formálne, alebo nie, nie je o nič menej dôležité než právo proletára.

Ak Schopný ani proletár nemajú reálne seba vlastníctvo, je to preto, že sa ani jeden neobíde bez súhlasu Slabého, resp. kapitalistu. Napriek tomu sa odlišujú od pracujúcich otrokov, pretože zatiaľ čo žiadny z nich nemôže robiť nič bez súhlasu toho druhého, je tiež pravdou, že neexistuje nič, čo každý z nich musí robiť bez svojho vlastného súhlasu. Ani Slabý, ani kapitalista nemajú právo iba vládnuť, bez predchádzajúcej zmluvy o tom, že budú poslúchať. Otrokov pán môže naopak jednostranne rozhodnúť, čo musí otrok robiť.

Výsledná dilema je pre Nozicka krutá. Buď v kapitalizme nejestvuje pravé seba vlastníctvo, pretože robotníckovo seba vlastníctvo nie je dostatočne silné, aby sa za také považovalo, alebo, ak sa za také naozaj považuje, potom je pravé seba vlastníctvo prinajmenšom rovnako silné ako robotníckovo a zo seba vlastníctva vo svete Schopného a Slabého nevyplýva žiadna nerovnosť.

Dovoľte mi opísať Nozickovu dilemu inak. Tvrdí, že sklon k nerovnosti je nevyhnutný, ak sa ľudom dovoľí, aby žili podľa svojich predstáv. Musí byť teda presvedčený, že proletár napriek obmedzeniam pri voľbe života vedie svoj vlastný život. Z toho však vyplýva, že Nozick sa mylí v tom, že keď ľudia žijú svoj život, rovnosť postavenia nemožno zaručiť, pretože Schopný i Slabý žijú svoj život rovnako ako proletár, a ústava, podľa ktorej žijú, zaručuje istú rovnosť postavenia.

Na tomto mieste môžeme urobiť závery. Po prvé, príbeh o Schopnom a Slabom ukazuje, že prísne socialistická rovnosť je zlučiteľná so slobodou, ktorú, ako sa vysutujú zástanci kapitalizmu, má v kapitalistickej spoločnosti každý, pretože taká

sloboda neznamená nič viac než formálne sebvlastníctvo a formálne sebvlastníctvo vládne aj vo svete Schopného a Slabého.

Po druhé, naozaj sa ukazuje, že sloboda, o ktorej hovorí Nozick, je zlučiteľná s rovnosťou, a to len preto, že je to veľmi obmedzená sloboda; ešte stále treba ukázať, že rovnosť je zlučiteľná so slobodou, ktorá je viac hodná svojho mena.

Taká sloboda – a to je tretí záver – neznamená sebvlastníctvo, ale autonómiu, prirodzenú kontrolu nad svojím vlastným životom. Všeobecné sebvlastníctvo nedokáže zabezpečiť autonómiu, pretože má sklon vytvárať proletárov, a tí ju nemajú. Všeobecné sebvlastníctvo proletárov nevytvára, ak je spojené s vhodnými pravidlami týkajúcimi sa vonkajších zdrojov, no aby také pravidlá rešpektovali sebvlastníctvo a súčasne chránili každého pred proletarizáciou, musia autonómiu používať v inom zmysle. Naznačený záver znie tak, že aby zavládla skutočná sloboda alebo autonómia, musí byť sebvlastníctvo obmedzené. Je to paradox, pretože práve autonómia nás vedie k sebvlastníctvu – cez katastrofálne chybné stotožnenie. Práve to, čo robí tézu sebvlastníctva príťažlivou, by nás malo vlastne nútiť sebvlastníctvo odmietnuť.

Ďalším prirodzeným krokom je položiť si otázku, aký druh a stupeň kontroly nad vonkajšími predmetmi musí človek mať, aby bol autonómny, a potom sa pýtať, či je taká kontrola zlučiteľná so socialistickou rovnosťou. Tieto otázky sú pre súčasnú politickú filozofiu ľavice skutočnou výzvou, bez ohľadu na Nozicka. Nozickova sloboda je zlučiteľná s rovnosťou, ale nemusí to platiť o slobode, ktorej nároky sú menej iluzórne. Musím však čosi dodať, aj za cenu, že náš záver nebude rétorický, ale pedantský: naozaj si myslím, že socialistická rovnosť a sloboda *môžu* byť nezlučiteľné. Či skutočne *sú* nezlučiteľné, je otázkou ďalšieho skúmania a diskusie.

Z anglického originálu *Are freedom and equality compatible?* preložil Ján Letaši.

LITERATÚRA

[1] NOZICK, R.: *Anarchy, State and Utopia*. New York 1974.